

Titel: Forelæsninger som Indledning til kollokvier over fonemteori, [fonem] 145-0050

Citation: "Forelæsninger som Indledning til kollokvier over fonemteori, [fonem] 145-0050", i *Louis Hjelmslev og hans kreds*, s. 1. Onlineudgave fra Louis Hjelmslev og hans kreds: https://tekster.kb.dk/catalog/lh-texts-kapsel_145-shoot-workidacc-1992_0005_145_fonem_0050/facsimile.pdf (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Louis Hjelmslev og hans kreds

Ophavsret: Materialet kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge det til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

Eli Fischer-Jørgensen: Foreløbige noter om indledning af Hjelmslevs 1. H. 871.
Kollektiver over fonemteori, efteråret 1952

(tal henviser til numrene i bibliografien i Archiv f. vergl. Phonetik (A) og til den til koll. sammenstilte bibliografi (B).)

Terminologi

Beskrivelsen af sproglid ud fra et (i videste forstand) funktionelt synspunkt har været kaldt : fonologi (Pragerskolen, derefter aim , i tysk, holl. tildels fransk (Martinet) o.s.å., tildels engelsk (Bloomfield, Twaddell i første artikler), phonetics (Jones), phonemics (Amerikanerne i nyere tid, derefter B.F.J. Phonémique, Dieth : Phonemik (foruden Phonologie). udtrykket **Fonematik** er brugt af Hjelmslev for at betegne læren om manifestationen af fonemerne.

Fonoløgi er ikke noget helt heldigt ord, fordi det bruges i andre betydninger ogsaa : hos Grammont betyder det almen deskriptiv fonetik, hos Saussure: lydphysiologi, paa britisk engelsk : lydhistorie og i moderne amerikansk engelsk bruges phonology som fællesnavn for ~~fonem~~ ~~teori~~ ~~og~~ ~~phonetics~~ og phonemics.

Det mest praktiske er sikkert at overtage den amerikanske terminologi : dansk : fonemik, fonemisk . - evt. ogsaa fællesbetegnelsen: fonologi, selv om den kan give anledning til misforstaaelser , ~~små~~ ~~med~~ ~~ud~~ fra Pragterminologi, men det er praktisk at have en fællesbetegnelse - **Fonem** har været brugt simpelthen : sproglid, fx. hos Grammont og delvis hos Saussure, men er nu overalt brugt som noget forskelligt fra lyd, og sigtende til en funktional størrelse, om end forskelligt defineret. I Europa har "fonem" ofte været begrænset til at betegne "segment enhed" (svarende til enkeltbogstaver), hvorved fonemik kan ~~være~~ være lidt for snæver terminus, men i Amerika er det aim. at tale om baade segmental og suprasegmental Phonemes (som Jones skejner som phonemes tonemes, chronemes, stronemes). -

Forhistorie

Fonemikken er i virkeligheden lige saa gammel som bogstavskriften, forudsætter en fonemisk analyse. Dette kommer ganske klart frem i Den første grammatiske afhandling, skrevet af anonym forf. i midten af 12. aarn paa Island (udg. af Danistrup og W. Jónsson, af Anne-Holmark ~~skrevet~~ og sidst af Einar Haugen med engelsk oversættelse i La Monograph no. 25, 1950.

Forf.s formaal er at gøre den islandsk ortografi adækvat. Man paa hans tid netop begyndt at skrive islandsk med latinske bogstaver har saebenbart ikke brugt forsk. tegn for alle fonemer. Forf. kræver lyd der kan give betydningsadskillelse i de samme omgivelser skal a skilles i ortografien. For vokaler kommer han til 9 : i, e, ø, u, o, y, a. Desuden kan alle disse være lange el. korte, nasalerede el. ikke nasalerede, og han giver ordpar der viser kommutationen, og sætter desude ordene ind i sætninger for at demonstrere det yderligere. fx: sár, sýr, sér, ~~sér~~ sér sár, súr, sýr. - og ex. som Súr eru augu sýr (sure er søens øjne . .) el. it ellra má þra it þra (den ældre kan drille den yngre -- længde gives ved ´ nasaltitet ved prik over). Ql heitir drykkir, en þl er band. - For kons. bemærkes at x og z er overflødige, og der er ingen grund til at skrive u paa særlig maade naar det staa som konsonant. c og k behøver heller ikke at bruges for samme lyd. Derimod maa man skejne lange og korte kons. han vælger at give de lange ved smaa kapiteler (for cc bruges K, da c og C er ens). Han bruger særligt tegn for n (~~n~~), dette og þ kan ikke fordobles. fx. Elgi eru ql ql at einu (det er ikke alt el der lige godt). - osv. Han nævner endogsaa at man kunde skrive en særlig bog om den saade bogstavernes kanforbindes paa i ord, men det bliver for langt i denne fremstilling.

Dette er faktisk den bedste fonemiske fremstilling af et sprog kendt indtil 1930-erne.

aldet paa visse punkter. Der skelnes mellem konstituenten og exponenten, kun exponenter kan styres af elementer i en anden enhed, extense exponenter karakteriserer en hel ytring (i udtrykket modulationer, i indholdet verbalformer) intense og exponenter er ikke i stand hertil (i udtrykket akcenter, i indholdet nominalformer). - En enhed der forbliver konstituent og akcent er et syntagma, det minimale syntagma er i udtrykket stavelsen i indholdet nominel. - Konstituenten delt i centrale og marginale. ~~konstituent~~ de centrale er i udtrykket vokaler, de marginale konsonanter, kons. selekterer vokaler (i indholdet stemme og afledning). - en vokal kanalen udgør en stavelse, en kons. kan ikke. --- I artiklen om dansk (B. 165) er der sket visse ændringer i definitionerne. - Der er givet en klar definition af ytringen som lexi, elementer af højeste grad af hvilke hvert eet alene kan udgøre en katalyseret overklasse (enhed af nærmest forudsættende grad), og modulationer og akcenter er defineret som stabiliserende en lexi, og indbyrdes ud fra deres forudsættelsesforhold. Herved undgås at definere akcenten ud fra ~~konstituent~~ styrelsesforhold imellem stavelser og stavelse ud fra akcenten, men de nye definitioner er meget indviklede, her vil jeg kun fremhæve ~~konstituent~~ det principielle -- ~~konstituent~~

stavelse definere: stadig ved at indeholde en akcent. Og de øvrige def. er uforandrede. --

Konsonanter og vokaler kan nu videre opstilles i kategorier efter indbyrdes funktioner. I fremstillingen af dansk bliver det ikke aktuelt, da alle konsonanter p.g.r. af den stærke reduktion kan staa i alle stillinger. - foruden forudsatte ~~konstituent~~ (vok.) og forudsættende (kons.) kan man ogsaa have en kategori bæde- og i dansk v/u. - - I andre sprog, fx. fransk kan man opdele i mindre kategorier af kons. Inddelingsgrundene er om de kan staa initialt el. finalt, el. vokalsært el. vokalfjernt el. begge dele. -

Alle disse definitioner kan foretages helt uafhængigt af substansen. M.h.t. til det sidste punkt hxx initialt- finalt har Hj. ikke været helt klar, det bruges sommetider om noget substanssigt, nemlig rækkefølge, men meningen er egentlig noget rent formelt: initialt er forudsat, finalt forudsættende etc. og derfor er der nogle bedre termini, som blot sj. er brugt. -

Men saa være klar over hvor rent formelt det er. - I sprog uden akcent er der ingen stavelser - kun pseudostavelser. - I sprog uden forudsættelses mellem konstituenten (ex. altid cv) er der ingen vokaler og kons. - Og de forsk. formale størrelser kan manifestere sig meget forskelligt. Akcent kan manifestere sig ved tryk, tone el. fx. vokaler (~~konstituent~~ i sprog med vokalharmonier) og vokoiderne i saadanne sprog er ikke vokaler og hvis to sprog har henholdsvis stavelsetyperne V, VC cvc og v cv vc cvc, ~~konstituent~~ og v, cv, cvc, saa er der forsk. forudsættelsesforhold mellem den initialt og finale stavelser del (initial forudsætter final, ~~konstituent~~ kombination, final forudsætter initial) - og kons. paa første plads i de tre sprog vil være helt forskelligt defineret. -

Dette faar konsekvenser for sprogsammenligning, og rejser visse problemer her. - Er det muligt at identificere ~~konstituent~~ rent formelt ~~konstituent~~ størrelser mellem forskellige sprog? - ~~konstituent~~

Det forudsætter meget faste holdpunkter i definitionshierarkiet. - -- I en artikel af ALVII (182) har jeg prøvet at opstille en metode for definition af fonemkategorier med sammenligning for sje, men jeg har ikke turdet vove mig ud i ~~konstituent~~ rent formale sammenligninger og identificeret fra sprog til sprog ved substans. ~~konstituent~~

Toeby har i sin disputats opstillet de franske fonemer i kategorier efter kombination (han benytter initial- final, vokal nar, vokalfjernt og samt synkretismer og extension) ~~konstituent~~ og han betoner meget stærkt at substansen er helt udelukket, mere endnu end

men i virkeligheden identificerer han ogsaa ud fra substans -
me're end Hjelmslev. -Vax ~~Stammklasser~~ stavelse defineres ikke formelt ens i forskellige
sprog, der regnes med vokal og kons, hvad enten der er selektion
el. solidaritet ~~oxxxxax~~, det er de fonetisk ens størrelser
der kaldes henholdsvis stavelse, vox. og kons. - det samme viser
sig endnu tydeligere i indholdet. -

Jeg har benyttet rækkefølge - i substansbetydning- som hoved-
kriterium fordi det er det mest alment sammenlignelige. Man kan
ikke sammenligne relation mellem enkeltfonemer som ikke svarer
til hinanden i forsk. sprog. -

Hj. De fleste der har omtalt muligheden af at opstille
kategorier af fonemer paa en funktionel basis søger at fse
hvert fonem i sin klasse. (Trubetkov i Grz. - ~~xxxxxx~~
ogsaa Toegeby - Bjerrum o.a.) det prøver Hjelmslev ikke, hovedsa-
gelig fordi han er bange for ~~xxxxxx~~ bygges til-
fældigheder hvis meget specifikke relationer skal med (t ix ikke
foran f el.l.). Dette problem - om der er tilfældige huller
og systematiske huller i kombinationerne, og om man kan skelne
dem har jeg behandlet i slutningen af den nævnte afhandling. ¹⁹³⁸
Anerkender man de tilfældige, saa man ogsaa anerkende at ~~xxxx~~
ordpar ikke er afgørende for komutationen, naar de blot er
mulige ud fra strukturen. Dette mener ogsaa Bjerrum, men Toegeby
kræver minimale par, og Hjelmslev har i reglen gjort det i diskus-
sioner. - Men dette krav er i virkeligheden uforeneligt med anta-
gelsen af tilfældige huller og ogsaa med den antagelse at tegn-
udtrykkene ikke er af endeligt tal og hører til usus, mens figu-
rerne er af endeligt tal og hører til systemet, for krævet om
minimale par saa bygges paa antagelsen af et fast antal tegnudtryk
der ikke kan ændres uden at ændre systemet. -